

ЕТНОСИМВОЛІКА УКРАЇНСЬКОГО ДИТЯЧОГО КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОГО ФОЛЬКЛОРУ

У статті з'ясовуються особливості етносимволіки українського дитячого обрядового фольклору. Ці фольклорні тексти відображають риси суспільного, господарського, кліматичного, ментального устрою українців.

Ключові слова: *календарно-обрядовий фольклор, етнокультурні знаки, колядки, сугестія.*

Дитячі календарно-обрядові твори (колядки, щедрівки, посівальні, водохресні пісні), які виконувалися переважно у періоди ритуальних дійств, посідають одне з чільних місць у системі українського фольклорного мовлення. Ці величальні пісні символізують народження нового господарського року, так званого Кола Сварожого.

Над вивченням дитячого фольклору свого часу працювали О. Афанасьєв, І. Срезневський, М. Костомаров, О. Потебня, Ф. Буслаєв, М. Максимович, П. Чубинський, Б. Грінченко, І. Франко, М. Данильченко, В. Данилов, М. Дерлиця, О. Малинка, Д. Яворницький, Л. Українка, пізніше його досліджували Г. Виноградов, В. Бойко, І. Березовський. У галузі етнолінгвістики з'ясуванню його особливостей присвячені праці І. Огієнка, В. Жайворонка, С. Єрмоленко, Н. Дзюбишиної-Мельник, І. Грайворонської.

Серед питань, які найчастіше порушуються дослідниками, – лексико-семантична структура колядок і щедрівок, їх світоглядна основа. Проте недостатньо вивченим залишається етнокультурне тло вербальної знакової

системи українського дитячого календарно-обрядового фольклору. Етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реалії, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів – етнокультурних концептів, або знаків етнокультури, які і є предметом усебічного (як лінгвістичного, так і енциклопедичного) опису [3, с. 3 – 4]. Саме цим і зумовлена актуальність дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі лексичного, семантико-стилістичного та концептуального аналізів виявити особливості етносимволіки українського дитячого календарно-обрядового фольклору.

Для досягнення поставленої мети вважаємо за необхідне розв'язати такі завдання:

- визначити художні особливості мово-образної системи дитячого обрядового мовлення;
- з'ясувати особливості етносимволіки в українських дитячих обрядових піснях.

У зимовому обрядодійстві брали участь усі члени сільської громади, проте особлива місія належала молоді, а надто дітям. За свідченням науковців, в час Святої вечері ніхто не мав права кудись іти, щось позичати, ходити до сусідів, але діти у цей час носили „ Вечерю “ дідуньові, бабуні та хрещеним батькам: *Ой дай, Боже, святюк діждати,/ Підем до діда колядувати* [2, с. 145], *Колядую, колядую,/ Ковбасу чую./ Святий вечір!/ А в кого, кого?/ У діда свого./ Святий вечір!/ Дайте ковбасу,/ Я додому понесу* [2, с. 192], *Колядин-дин,/ Я, бабусю, один* [2, с. 190], тобто шанували старійшину (найстаршого в роді). Ділити надію, долю, добро, багатство зі старшим роду означало також шанувати Діда Лада – духа, найстаршого опікуна не родини, а роду. Згадку про родинні зв'язки знаходимо в одній із дитячих колядок: *Відціль могила, відтіль долина,/ А відтіль обліг./ Я тобі, батько, заколядую,/ Дай пиріг./ А ти,*

дядько, хоть паляницю –/ Я твій рід [2, с. 189].

В народних віруваннях, Ладо (Лад, Ладобог, Жив) – бог всеєдиного ладу, чоловік богині світової гармонії, краси та любові Лади (найпрекраснішої з богинь, за легендами, вона прийшла до людей по веселці з немовлям на голові та з оберемком квітів у руках [1, с. 427]). Він – бог вірного подружжя, родинної злагоди, шлюбу, кохання, усяких насолод та добробуту. Разом із Дідухом, добрими духами, пресвятим Сонечком, ясними зорями, рясним теплим дощиком Ладо – шанований гість на Святій вечері, він – доброприносець, посередник між богом Сонця і людьми. Добрі духи Лада вселяються в кожную людину, а по смерті відходять у сонячний край, доки знову не покличе їх Дажбог [Там само, с. 273]. Оскільки спосіб господарювання протоукраїнців був хліборобським, то найбільше новорічних обрядодійств присвячено саме магії родючості, адже найістотнішою із чеснот нашого народу вважається любов до праці та землі, а найзаповітнішою мрією кожного українця є бажання бути господарем, бачити своїх дітей заможними та багатими.

У контексті сказаного особливого етнокультурного значення набуває символіка дідуха (Дідух, Дід, Коляда, Колядник, Корочун) – обжинкового або зажинкового снопа, виготовленого із житніх пучків, які обв'язувалися кольоровими стрічками або стеблиною. Вважалося, що в ньому живуть дух поля, дух бога Сонця та душі померлих предків, які оберігають земне життя. Добрий дух-дідух сприяв родючості та добробуту. Саме з ним пов'язані певні ритуальні дії: господар вносить його до хати, ставить на покуті у той час, коли з'являється Сятовечірня зірка, після Щедрого вечора вранці сніп-дідух спалювали, бо вірили, що разом із димом у небо відходить і щедрий бог дідуха. Спалення дідуха викликає асоціацію з принесенням людської жертви з надією, що це сприятиме доброму врожаєві [1, с. 154].

На думку етнографів, Дідух – це безперечно прадід, перший предок

народу. В традиції українського народу міфічна постать Дідуха має різноманітне значення: це найперший предок народу; він первісний ідеальний господар; батько первісної рідні. Прадавні колядки, ідеалізуючи цю первісну прарідню, величають її в астральних символах, напр.: *Ластівочка-щебетушечка/ Під оконцем щебетала./ Господаря побуджала:/ – Ой устань, пан-господар./ Ой засвіти свічу янесенькую./ Побуди челядь краснесенькую./ Що ясна зоря, то твоя жона./ А звідоньки – то твої дітоньки./ Будьте здорові з празником!* [2, с. 184]. Культ Сонця та Місяця був зумовлений господарським укладом протоукраїнців, адже вважалося, що майбутній урожай безпосередньо залежав від сонячної енергії та місячних фаз. Ця етнософська символіка мала безпосередній вплив як на святкові ритуальні дієства, так і на їх вербальну структуру.

Так, Свята Вечеря не уявляється без обрядових страв (паляниці, пирогів, ковбас, куті, маку, меду, узвару), вербальна частотність яких є однією з найпомітніших у дитячих зимових обрядових піснях, напр.: *Коляд, коляд, колядниця,/ Добра з медом паляниця,/ А без меду не така,/ Дайте, тітко, пирога* [2, с. 185], *Коляда, коляда/ На полицку погляда./ Там ковбаси лежать,/ Вони в шанічку біжать* [2, с. 187], *Ой колядка, колядниця,/ Дайте маку і кутиці* [2, с. 186]. Кожна з цих страв символізує певне явище чи дієство.

В етносвідомості українців образ *паляниці* асоціюється з наявністю хліба у сім'ї, родині (бодай окраєць має бути на столі біля покуття). На рівні символічному цей образ став традиційною ознакою достатку, багатства, хліборобського щастя. Споконвіку ставлення до хліба (паляниці) шанобливе, „побожне, культове, бо це Божий дар; не випадково виписують його переважно у формі сонця (можливо вплив свята Коляди – В. Ч.) й називають святим“ [3, с. 618].

З іншим продуктом – *медом* – також пов'язано чимало повір'їв та

прикмет, адже в цьому образі, крім характеристик улюбленої (солодкої, смачної) їжі, актуалізуються ознаки ритуальної страви, оскільки це продукт „Божих пташок“, або „Божих мушок“, тобто роботящих бджіл, які освячують свій мед і символізують працелюбність. Тому й бджолярство вважається в народі святим заняттям, пасіка – святим місцем, а пасічник – Божою людиною [Там само, с. 30–31]. Мабуть тому мед є обов’язковим складником різноманітних обрядодій: Різдва, Маковія, при першому купанні дитини, на весіллі, похоронах тощо.

Виходячи з цього, обрядові словосполучення *Добра з медом паляниця*, *Добра з маслом паляниця* можуть розглядатися як магичні замовляння, що символізують і прогнозують багатство й достаток у новому році. Як бачимо, означені образи характеризуються значним культурологічним та етнософським змістом, тому є знаковими в українській етнокulturі.

У святкових обрядових піснях досить часто згадується образ *пирога* (*пирогів*). На думку К. Сосенка, пшеничне зерно – золотисте, овальне, розділене на дві півкруглі половинки – це немов злучені. В мініатюрі: місяць на схилі повні та місяць молодик. Так виходило би, що пироги з пшеницею – це всебічний символ місяця: зверхньою подобою зерна пшениці, її продуктом – пшеничною мукою та пшеничною начинкою, а в кінці зверхньою подобою пирогів [4, с. 142]. Пироги з маком – це подвійна символіка, – бо, крім символічної форми, в них є символ сівкості й родючості, яку так само приписують силі місяця. Через символіку окремих мовних одиниць (*паляниці*, *пиріжка*, *пирога*), їх гіперболізацію прогнозується майбутній багатий урожай: *Колядин-дин,/ Я, бабусю, один./ Винеси мені пиріжок/ Та положи у мішок./ З руками, з ногами,/ Щоб бігав за нами* [2, с. 190], *А нам пиріг даць – / На всю лопату./ Щоб не вліз/ Ні в сіни, ні в хату* [2, с. 195]. Як бачимо, вербально означені образи обрядових страв персоніфіковано, а самі побажальні формули набувають характеру магичних замовлянь.

На Святій вечері використовують так званий зіркатий мак, форма якого (своєю головою) нагадує місяць, оскільки до маківки приросла дванадцятикінчаста плівочка-зірка (тому й зветься він зіркатий). Як відомо, в українських святкових щедрівках *зоря* та *місяць* є символами росту й родючості. Тому такий багатий асортимент продуктів з маку на Святий Вечір: тертим його додають до куті з медом, він є в калачах, маківниках та в інших продуктах.

Обов'язковою їжею святкового столу була *кутя*, каша з ячмінних або пшеничних зерен, що готувалася і подавалася напередодні Різдва Христового і Водохреща. Зазвичай уживалася із солодкою підливою з маку, горіхів і меду. Відома з давнини як жертвна їжа, яку приносили за померлого. Обрядовим складником Куті був узвар, оскільки пити воду на Святвечір не можна [3, с. 324].

Різдвяні свята супроводжувалися виконанням обрядових пісень – колядок (у вечір 25 грудня/ 7 січня на Різдво), хоча раніше колядували упродовж всього свята. З цими язичницькими піснями православна церква вела боротьбу, безуспішно забороняючи їх. Однак обряд Коляди, багато в чому позначений рисами язичницьких вірувань, що нагадують як про вшанування новонародженого сонця, утворення галактик, так і про культ предків, виявився дуже стійкими в Україні.

У колядках пізнішого періоду поряд з анімістичними образами *сонця*, *місяця*, *зорі* з'являються образи *Христа*, *Богородиці* та *апостолів*: *Перший гостонько – ясне сонечко*,/ *Ясне сонечко – сам Господь-Христос!*/ *Друга гостонько – ясна зірниця*,/ *Ясна зірниця – Пресвята Діва!*/ *Третій гостонько – ясен-красен місячик*,/ *Ясен-красен місячик – то святий Петро-Павло* [2, с. 81]. Аналізований текст є яскравим відображенням синкретизму двох світоглядних систем календарних обрядодій (народної і релігійної), адже християнська церква упереджено ставилася до народних колядок, оскільки в них проглядався анімістичний язичницький світогляд

предків, що порушувало офіційну ідею християнства.

Змістовий характер щедрівок розкриває хліборобський господарський устрій українського народу: *Щедрик-ведрик,/ Дайте вареник,/ Грудочку кашки,/ Кільце ковбаски,/ А ще й вареничку,/ А ще й паляничку,/ А ще й на дохід/ Паляницю й хліб,/ Решето вівса,/ А зверху ковбаса!* [2, с. 182]. Крім традиційних символів у щедрівках зустрічаємо ті, які притаманні лише цьому жанру обрядодій: мова йде про образи *вареника* та *варениці*. Ця символічна страва, злучена культом місяця, нагадує полумісяць, або серп місяця [53, с. 141]. На території України цей образ найчастіше зустрічається у дитячих щедрівках: *Щедрик-ведрик,/ Дайте вареник,/ Грудочку кашки,/ Кільце ковбаски,/ Решітце вівса/ І колядка вся!* [2, с. 161], оскільки саме *вареник* розглядається домінантним дарунком цього ритуального дійства.

У дитячих щедрівках часто зустрічаються картини весни, що асоціюються з образом *ластівки*: *Щедрик, щедрик, щедрівочка,/ Прилетіла ластівочка,/ Стала вона щебетати,/ Господаря викликати:/ – Вийди, вийди, господарю./ Подивися на кошарю./ Чи всі вівці породились,/ Всі ягнятка потелились?* [2, с. 174]. У такий спосіб дитяча щедрівка підносить людину-трудівника над буденністю життя, зображає гордим і щасливим господарем на своїй землі, що гідно виконує свою величну місію хлібодара-годувальника; вони глибоко імпонували їх виконавцям та слухачам, будили і піднесений світлий настрій. Свідченням цих слів є ряд порівнянь: *Що в цім домі, як у раю; Господиня, як калина ; А діточки, як квіточки.*

Означений текст сприймається як цілісна обрядодія, у кожному елементі якої закодована народна магія заклять. Так, образ *щедрівочки* набуває персоніфікованих ознак: *Щедрівочка щедрувала,/ До віконця припадала:/ – Чи ти, тітко, наварила,/ Чи ти, тітко, напекла?/ Неси мені до вікна* [2, с. 184], *Щедрівочка щедрувала,/ Під віконце заглядала:/ – Що ти, бабко,*

печеш,/ Чи гаряче, чи холодне?/ Як гаряче, давай нам,/ Як холодне – нехай вам [2, с. 184], *Щедрівочка щедрувала,/ Під віконце підбігала:/ – Що, бабуся, напекла,/ То нам – до вікна./ Не щипай, не ламай,/ А по цілому давай* [2, с. 184], тоді як образ **віконця** символізує межу між світами, через яку проникає в дім ця світла сила; традиційно під вікнами колядували та щедрували; до вікна підходили, коли запрошували Мороза до хати кутю їсти.

В тих ситуаціях, коли господарі уникали обдаровування щедрувальників, ображені діти співали: *А в тій хаті козу луплять,/ За ті гроші хліба куплять* [2, с. 192]. На перший погляд, означений текст ніби виражає дитячі емоції, проте вербально нагадує собою структуру катарсисного характеру, якого так прагнули уникнути дорослі, адже дитина розглядалася як тотемна істота, магічна дія слів якої могла призвести до негативних наслідків (засухи, паводку, неурожаю тощо). Словосполучення *лупити козу* не тільки означає здирати шкіру з тварини, а, в символічному сенсі, – позбавляти родину, сім'ю майбутнього врожаю (*коза* є символом вегетації). Як бачимо, у свідомості предків *коза* виступає хтонічною культовою твариною, образ якої асоціюється з продуктивною силою зернових культур. Глибокий зв'язок образу з одвічним селянським коловоротом на ниві і в житті яскраво виявляється у словах: „ Де коза ходить, там жито родить “, відповідно, де її нема, там і врожаю – не буває.

Особливістю дитячих календарно-обрядових пісень є їх ситуативний характер. Вони не тільки вживаються в тій чи іншій ситуації, але й самі цю ситуацію моделюють, напр.: *Коляд, коляд, колядниця,/ Добра з медом паляниця* (модель *колядниця – паляниця*); *Щедрий вечір, щедрівочка,/ Залітає ластівочка* (модель *щедрівочка – ластівочка*); *Сійся, родися,/ Жито, пшениця,/ Горох, чечевича/ І всяка пашиниця* (модель *родися – пшениця – чечевича – пашиниця*). Виходячи з того, що жанр календарно-обрядових пісень – це реалізація певної концептуальної ідеї, де слово

виступає як матеріалом, так і інструментом пояснення і моделювання дійсності, то функціональне навантаження побажання – зовнішній, мовленнєвий структуроутворюючий елемент фразових сполук та його внутрішня (логіко-семіотична) природа – виконують вирішальну роль у розвитку жанру, напр.: *Із колосочка –/ Жита мисочка,/ Із снопочка –/ Ціла бочка./ Вам щедрець –/ Мені млинець,/ Грудочка кашки,/ Пару яєць* [2, с. 183]. Своєю внутрішньою (логіко-семіотичною) природою побажання належать до аналітичних структур, оскільки є знаком дії або речі.

Землеробські мотиви звучать у багатьох інших колядках, де постає образ *вола, кози (козельчика)* як символів землеробської праці та родючості, напр.: *Коляда, коляда,/ Дай, дядьку, пирога!// Як не даси пирога,/ Візьму вола за рога/ Та виведу на моріг,/ Та виломлю правий ріг./ У ріг буду трубити,/ Волом буду робити,/ Хвостом буду поганять/ Та на гречку орать./ Добровечір!* [2, с. 112]. Образ *кози* прийшов у дитячу колядку з обрядових пісень дорослих, символізуючи родючість та невичерпність життєвих сил: *Біг козельчик/ На старосельчик,/ Наставив рожки –/ Дайте пиріжки!// Добровечір!* [2, с. 134]. Створюється своєрідна символічна модель: *козельчик* (символізує родючість) – *пиріжки* (як результат родючості, тобто щедрий урожай). Лаконізм цієї обрядово-побажальної формули вражає.

Таким чином, обрядова поезія календарного циклу тісно пов'язана з трудовою діяльністю людей, господарськими сезонами, календарними циклами у природі, святами, що мали на меті задобрити божества, сприяти у рільництві, годівлі худоби. Зимові обрядові пісні мають в основі віру в магічну силу слова, вони по суті є давніми хліборобськими молитвами. Доказом цього є той факт, що перше місце в них відводиться Сонцю як верховному арійському божеству. Тісний зв'язок в обряді слова і дії, їхньої функціональної спрямованості визначали не лише зміст вербальних текстів, що відповідали тій чи іншій конкретній обрядовій ситуації, але й їх

структуру і поетичні особливості.

1. Войтович В. Українська міфологія / Войтович В. М. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.; іл.

2. Дитячий фольклор / Упор. і передм. Г. В. Довженок; іл. худож. Ю. І. Криги. – К.: Дніпро, 1986. – 304 с., іл.– (Б-ка укр. усної народної творчості).

3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Жайворонок В. В. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

Черевченко Вікторія

ЕТНОСИМВОЛИКА УКРАИНСКОГО ДЕТСКОГО КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОГО ФОЛЬКЛОРА

В статье рассматриваются особенности этносимволики украинского детского календарно-обрядового фольклора. Эти фольклорные тексты отображают черты общественного, климатического, ментального уклада украинцев .

Ключевые слова: календарно-обрядовый фольклор, этнокультурные знаки, колядки, суггестия.

Cherevchenko Victoria

ETHNOLOGICAL SYMBOLS OF UKRAINIAN CHILDREN'S CALENDAR AND RITUAL FOLKLORE

The article considers the peculiarities of ethnological symbols of Ukrainian children's calendar and ritual folklore. These folklore texts reflect the traits of household, climatic and mental character of Ukrainians.

Key words: calendar ceremonial folklore, ethno-cultural symbols, carols, suggestion.